

Till doms över dom. Och över dom andra. En språkideologisk analys av en språkvårdsdebatt

Lena Lind Palicki och Susanna Karlsson

Introduktion

En av de språkvårdsfrågor som varit mest diskuterad och debatterad under senaste århundradet är troligen frågan om hur vi i den skrivna standardsvenskan ska behandla de små orden *de* och *dem*. Orden vållar många olika problem. Dels uttalar de flesta språkbrukare dem inte som de skrivs utan säger [dom] om båda formerna, dels krävs det ett visst mått av grammatisk analys – automatiserad eller ej – för att säkert avgöra vilken form som är korrekt i ett visst fall. I den här artikeln kommer vi att studera två perioder då debatten varit särskilt intensiv i dags- och fackpress. Den första perioden spänner över större delen av 1900-talet med en topp på 1970- och 80-talen, den andra pågår under hösten 2016.

Att det här är en av de språkvårdsfrågor som vållar mest huvudbry märks inte minst i Språkrådets språkrådgivningstjänst, där frågor om *de* och *dem* tillhör de allra mest frekventa.¹ Det är också – ur språkvårdssynpunkt – ”en genuint besvärlig språkriktighetsfråga, och har så varit under lång tid” (Josephson 2018: 202). Uttalsförändringar verkar här ha en avgörande betydelse. Ännu i mitten av förra seklet skilde många på [de:] och [dem] (eller [di:] och [dom]) i vardagligt tal. I högtidligt tal och uppläsningsspråk upprätthölls distinktionen ända in på 1970-talet (Bergman 1962). Numera gör allt färre skillnad i tal, även om en del dialekter fortfarande upprätthåller en distinktion (jfr dock Svahn & Nilsson 2015). Även i det svenskspråkiga Finland är skillnaden i vardagligt tal på väg att luckras upp (Leinonen 2015), vilket har den effekten att många språkbrukare har svårt att upprätthålla distinktionen i skrift. Det finns också en spridd uppfattning om att elever har fått allt svårare att skilja mellan *de* och *dem* och att detta skulle vara en förändring som ägt rum på senare tid. Uppfattningen kommer till uttryck i en enkät till svensklärare där över 60 % av lärarna framhåller just detta som den språkriktighetsfråga som de upplever som allra mest besvärlig i undervisningen (Karlsson & Lind Palicki 2017).

Debatten har skiftat fokus över tid. Under 1970-talet är debatten en del av en större rörelse för en ökad samstämmighet mellan uttal och skriftbild. Under 2000-talet har debatten i stället kommit att handla om elevernas påstådda oförmåga att välja mellan subjekts- och objektsform. Senare undersökningar (t.ex. Håkansson & Norrby 2003; Lind Palicki & Karlsson 2019) har också visat en osäkerhet i valet mellan *de/dem* och att placeringen

---

¹ Vi har båda varit anställda som språkvårdare i svenska vid Språkrådet, och har därför mycket god insyn i verksamheten.

före eller efter finita verbet verkar styra elevernas val mer än faktisk grammatisk funktion, men detta är undersökt i mycket liten utsträckning. Många kniviga fall har fått särskild uppmärksamhet. Det rör framförallt när [dom] föregås av en preposition och följs av en relativsats: *Jag lyssnar på dom som vill prata* (Språkriktighetsboken 2005: 209–210, Hellberg 1996). Den konstruktionen debatterades under 1970-talet, även om debatten avtog en del efter att Bertil Molde 1980 satt ner foten för språkvårdens räkning och konstaterat att i de fallen är valet fritt. Trots att det i skrivande stund har gått nästan 40 år sedan dess är det här fortfarande en av de absolut vanligaste frågorna till språkvården.

Språkriktighetsfrågor av den här typen är intressanta ur flera aspekter, och vi har i tidigare artiklar redogjort för resultaten från en enkät till svensklärare (Karlsson & Lind Palicki 2017) och för resultaten av en undersökning av elevers faktiska bruk av *de/dem/det/dom* i nationella prov (Lind Palicki & Karlsson 2019). Vi vet genom dessa studier 1) att detta tillhör en av de mest diskuterade frågorna jämfört med andra språkriktighetsfrågor och att det har förändrats över tid och 2) något om sanningshalten i påståenden om elevers bruk av *de/dem/det/dom* och hur det har förändrats över tid. I den här artikeln kommer vi i stället att fokusera på diskursen kring *de/dem* i de diskussioner och debatter som har förts.

Oavsett vad debatterna om *de/dem/dom* har gällt har det tydligt framgått att ämnet har väckt starka känslor och upprört många. Ibland är tonläget ganska högt. Sedan det som kommit att kallas *the sociolinguistic turn* (Teleman 2003) betraktas språklig variation åtminstone av språkvetare som självklart, och mångfald betraktas som inneboende i språket i bruk. Ändå accepterar många existensen och behovet av en standardnorm och ser avvikelser som problematiska. När språkliga avvikelser görs problematiska och tillskrivs negativa värden är det ett uttryck för den sociala status som talaren av den ”problematiska” varieteten har (Piller 2016). När det som avviker från standardnormen behandlas som stigmatiserande kan vi se mönster kring vems språk som diskursivt tillskrivs respektive fräntas status, vems språk som kan inkluderas i standarden och vilket som kan exkluderas (Hult & Hornberger 2016).

Det är de språkideologiska frågorna som står i fokus för den här studien. Det innebär att vi främst är intresserade av de attityder, antaganden och föreställningar om språk som kommer till uttryck i diskussioner och debatter som förs om den aktuella språkfrågan. En debatt eller diskussion om språk och variation bygger på föreställningar och värderingar om språk och språkliga uttryck (Piller 2016). Ofta finns en föreställning om vad som är det ”goda språket” och det ”rätta” (Norrby och Håkansson 2011). Genom sådana föreställningar kan man få syn på vems språk som tillskrivs högt respektive lågt värde, samt vems språk som betraktas som en tillgång eller som ett problem (Hult & Hornberger 2016). Det blir också tydligt vems

språk man försöker värna och från vilka diskurser debattörerna hämtar sina argument ifrån (Eira 1998; Johnson 2005, 2009).

Med den här studien vill vi bidra till förståelse för hur diskussionerna kring *de/dem/dom* har förändrats över tid. Genom att förstå vilka diskurser argumenten hämtas ifrån och vems språk som konstrueras som värdefullt eller problematiskt kan vi förhoppningsvis bidra till en diskussion om hur debatter om korpusvårdsfrågor är genomsyrade av ideologi, och alltså har koppling till sin samtid. Genom dessa ideologiska kopplingar tillskrivs vissa språkfrågor ett sådant signalvärde att de kan användas som ett socialt slagträ i mellanmänskliga relationer.

Syfte och disposition

I den här undersökningen har vi för avsikt att genom att analysera debatter och diskussioner om språkriktighetsfrågan *de/dem/dom* synliggöra de diskurser och språk- ideologier som diskussionerna bottnar i. Följande frågor ställs:

- Vilka är aktörerna i debatten?
- Från vilka diskurser hämtas argumenten?
- Vems språk värnas genom att konstrueras som *resurs* respektive *problem*?

Genom att analysera de diskurser som argumenten hämtas ifrån avser vi att belysa vilka värdesystem – ideologier – de olika lägren ger uttryck för. För att kunna göra detta analyserar vi texter ur två debattperioder, en som löper under större delen av 1900-talet, och en som ägde rum under hösten 2016.

Vi disponerar texten så att vi först ger en forskningsbakgrund för att därefter presentera teori och analysmodell. Därefter analyserar vi de två debattperioderna, först var för sig, för att därefter ställa dem bredvid varandra och diskutera resultaten.

Forskningsbakgrund

I det här avsnittet gör vi en översikt över den tidigare litteraturen, vilken kan delas in i fyra typer: 1) forskning som handlar om bruket av olika former, 2) forskning om attityder till språkbruket, 3) utredande texter som förespråkar vilken form som bör gälla i standardsvenskan, vanligtvis skrivna av språkvårdare, och 4) debatterande, tydligt argumenterande texter. De olika typerna av texter ligger nära varandra och är därför inte alltid helt lätta att skilja åt. I det här avsnittet redogör vi i huvudsak för kategorierna 1–2, men även en del av kategori 3. I materialavsnittet redogör vi för de artiklar som vi har betraktat som debatterande eller där språkvårdare tar ställning och som utgör vårt analyserade primärmaterial. Dessa ingår i kategori 4 och delvis i kategori 3 och beskrivs i analysdelen.

Bruket av olika former

Flera studier har intresserat sig för det faktiska bruket. I tidiga undersökningar ligger fokus ofta på valet mellan skriftspråksform och talspråksform (t.ex. Westman 1986), och på förhållandet mellan uttal och ortografi (t.ex. Cassirer 1976; Svahn & Nilsson 2014).

I början av 1900-talet uppmärksammas för första gången en svårighet med bruket av *de/dem* före relativsats i Beckmans *Språklära* (Beckman 1904). Men frågan får ingen större uppmärksamhet förrän på 1960-talet då förändringar i uttalet kopplas till radions tillkomst. Den tidigare sekreteraren för Svenska språknämnden, Gösta Bergman, hävdar att motsättningen mellan uttalsformerna *dom* och *di* för *de*, har blivit mer uppmärksammas efter radions tillkomst. Detta, menar Bergman, framgår av många insändare till tidningar och brev till Sveriges Radio. Det är alltså en fråga som rör det talade uppläsningsspråket. Han kommenterar dock att *dom* i skrift bara förekommer ”i lättare stilarter och i dialog som ska spegla talspråk, däremot icke i skriftspråkets huvudstilart, sakprosan” (Bergman 1962: 29). Bergman citerar också ett brev som Nämnden för svenska språkvård skrev till Tidningarnas Telegrambyrå 1954, där det framgår att nämnden avråder från *dom*-uttal vid uppläst text i radio, men att vid fri dialog kan man gott använda det som är naturligt för en.

De diskussioner som ägde rum under några decennier kring 1900-talets mitt kom att utgöra grunden för flera undersökningar av pronomen och bestämda artiklar under 1970-talet. Redan 1977 intresserade sig Hultman och Westman för hur bruket av definitiva pronomen relaterar till betyg i gymnasisters texter. De skiljer dock inte på *de/dem* och *dom* och bedömer heller inte om bruket varit normenligt, utan noterar bara att högre frekvens av definitiva pronomen korrelerar med högre betyg. En av de hittills mest omfattande studierna av elevers användning är gjord av Katarina Hallencreutz (1981) där hon undersöker *de/dem/det/dom* och annan variation mellan tal- och skriftspråksformer i elevtext. Dels undersöker hon bruket i förhållande till normer, dels utfallet av användningen i förhållande till sociala faktorer som kön, ålder och socialgrupp. Hon visar att många elever visserligen väljer att använda *dom* i stället för *de/dem*, men att den som använder *de/dem* som regel väljer den normenliga formen, utom i konstruktionen *prep+[dom]+relativsats*. Hon visar också att ordform och betyg samvarierar: Elever som följer skriftspråksnormen får högre betyg. I hennes undersökning klarar eleverna lucktester bra. Överlag visar resultatet att eleverna är träffsäkra när det gäller *de/dem*, men att många elever (57 %) väljer att använda talspråksformen *dom*. Hallencreutz förklarar den höga normenligheten med att elever vid undersökningstillfället har en god uppfattning om ords funktion i satsen, alltså en förståelse för grammatik och satslösning. Resultatet följs upp av Lind Palicki & Karlsson (2019) som visar att i skolans nationella prov kan eleverna i gymnasiet skilja på *de* och *dem* i de allra flesta fall, medan formrikiheten är mer utbredd på

högstadiet. Undersökningen visar också att bruket av *dom* har avtagit dramatiskt sedan Hallencreutz' studie, även om det fortfarande används framförallt på högstadiet. Samtidigt har lärares acceptans för *dom* ökat till det dubbla visar enkätstudier som jämför attityder 1976 och 2015 (Grünbaum 1976, 1982; Karlsson & Lind Palicki 2017).

Mönstret att *dom*-användningen är på nedåtgående känns igen från andra studier. Östlund-Stjärnegårdh visar att i de nationella proven ökar andelen elever som använder *de/dem* medan andelen som använder *dom* minskar. Hon uppmärksammar här att de verkligt problematiska fallen är när *de* används i stället för *det*, vilket hon beskriver som ett ökande fenomen (Östlund-Stjärnegård 2001: 16). Även i journalistiska texter minskar användningen av *dom*, vilket undersökningar av fyra stora Stockholmstidningar och fyra landsortstidningar visar (Ewerth 1978, 1992). Andelen *dom* av alla *de/dem/dom* utgjordes en dag 1977 2,4 %, medan en uppföljningsundersökning femton år senare visar att andelen *dom* minskat till 1,8 % (Ewerth 1992). Störst andel *dom* återfanns på insändarsidor och används främst som intimitetsmarkör i vissa texttyper och nästan uteslutande som pronomen, vilket är fallet även i den senare undersökningen (Ewerth 1978, 1992). Att göra skillnad mellan *dom* som informell, talspråklig markör och *de/dem* som skriftspråklig sådan verkar alltså ha avtagit under perioden.

När användningen av *dom* minskar verkar osäkerheten kring valet av *de/dem* öka. Många gör fel framförallt i form av användning av *dem* i subjektposition och i demonstrativt pronomen (*dem där*), visar Håkansson och Norrby 2003. En närmare analys visar att det finns systematik i felanvändningen och att positionen i satsen är den faktor som påverkar mest. Informanterna verkar uppfatta positionen efter det finita verbet som en objektposition och skriver därför *dem* – av 32 felaktiga belägg av *dem* i materialet uppträder 30 av dem efter det finita verbet, vilket belägger att även positionen spelar en avgörande roll (2003: 14). Detta slår igenom även för användningen av *dom*, som i studien används uteslutande efter verbet. Det rör sig alltså om en systematisk distinktion som informanterna gör mellan olika positioner i satsen och som påverkar valet (Håkansson & Norrby 2003). Vilka underliggande faktorer som utgör gynnsamma förhållanden för normenlighet respektive normbrott undersöktes av Christer Platzack redan 1976, när han ur ett generativistiskt perspektiv undersökte vilka faktorer som påverkar när en *dom*-sägare ska transponera till *de/dem*. Platzack finner att även högutbildade, språkutbildade och skriftvana vuxna gjorde fel på vart fjärde exempel i testet, vilket visar att många av de testade sannolikt saknar såväl intuition om regeln som tumregler att hålla sig till (Platzack 1976).

För att undersöka ifall argumentet att vissa dialekter fortfarande gör en åtskillnad på [di:] och [dom] hade empiriskt stöd genomförde Peter Cassirer (1976) en enkätstudie om lärares uppfattning om sydsvenska elevers

pronomenuttal. Lärarna rapporterar en vikande trend för uttalen [di:] och [de:]. I stället är det [dom] som rapporteras sprida sig.

Attityder till språkbruket

De/dem-frågan har länge diskuterats som en attitydfråga som handlar om talspråksformer respektive skriftspråksformer. Det visar Catharina Grünbaum i en enkätstudie på uppdrag av Svenska språknämnden (Grünbaum 1976, 1982), som ville ha underlag till en kommande skrivregelsamling riktad till skolan (Punkt, komma, frågetecken 1979). Landets svensklärare tillfrågades om olika språkliga konstruktioner och om besvärliga språkriktighetsfrågor i undervisningen. Resultatet visade att *de/dem* visserligen diskuterades i skolan, men då som en talspråksform och inom samma kluster som andra talspråksformer som *nån*, *mej*, *nåra* etc. Problematiken med felaktig användning av *de/dem* syns nästan inte alls. I den upprepning av enkätstudien som vi genomförde 2015 ansåg 63 % av lärarna att *de/dem*-problematiken var den mest besvärliga språkriktighetsfrågan i undervisningen (Karlsson & Lind Palicki 2017).

Nyström 1979 följer i stället elevernas attityder i en uppföljning av Grünbaums studie, och visar att attityderna skiljer sig åt mellan olika grupper. Elever på de mer teoretiska linjerna anser att det som ligger närmast skriftspråksnormen är att föredra och pojkar verkar i någon mån också föredra skriftspråksnormen. En annan tendens, bland både lärare och elever, är också att de äldre i större utsträckning föredrog de skriftspråkliga varianterna och att språklärarna var mer toleranta mot talspråksformerna än icke-språklärarna (Nyström 1979).

Material och urval

Vårt material kan sammanfattas som debatterande texter om *de/dem*-frågan, med reservationen att vi använder oss av en bred och tillåtande definition av termen *debatt*. Vi har excerperat en rad texter som förhåller sig i ett intertextuellt förhållande till varandra och som behandlar språkriktighetsfrågor om *de/dem/dom*. Inte alla är att betrakta som regelrätta debattinlägg på så vis att de primärt är åsiktsförmedlande eller argumenterande texter som publiceras på t.ex. dagstidningars debattsidor. Det finns visserligen gott om sådana texter i materialet, men en stor del utgörs av språkvetenskapliga artiklar och språkvårdslitteratur, eller är texter som befinner sig i gränslandet mellan dessa. Den gemensamma nämnaren som kvalificerar texterna som debattinlägg är att författarna explicit skrivit texterna som en reaktion på tidigare texter i en textkedja och förmedlar en ståndpunkt om hur och varför en språkvårdsintervention i frågan om *de/dem/dom* bör eller inte bör ske. I vissa texter utreds om ett argument av en skribent längre tillbaka i textkedjans historia håller för vetenskaplig granskning, och ibland går författaren i direkt svaromål mot ett påstående eller argument. Texter där

författaren inte tar ställning i någon av aspekterna av problemklustret *de/dem/dom/det* har inte inkluderats.²

Materialet från den äldre perioden har i huvudsak samlats in genom Språkrådets arkiv. Sedan många år tillbaka samlar medarbetare in, taggar och systematiserar språkspalter och språkvårdslitteratur i ett omfattande digitalt kartotek med tillhörande klipparkiv. I det kartoteket har vi sökt ut noteringar om texter som behandlar varianter av *de*, *dem*, *dom* och *de som*. I ett första steg har vi använt oss av de texter vi har funnit genom arkivinformation. Dessa har sedan kompletterats genom att vi har spårat texter som skrivs fram som tillhöriga textkedjan av de texter vi efter hand har samlat in. På så vis har vi kunnat sammanställa ett tämligen omfattande material. Vi är medvetna om att det mycket väl kan finnas fler texter som skulle kunna ingå i materialet. Särskilt insändare och texter som uttrycker privatpersoners tyckanden har flugit under vår radar med den metod vi har använt. Av de texter vi har kunnat lokalisera förekommer merparten i publikationer som utges med längre intervall och med mer ställtids än debatten 2016. Det är frågan om *Svensklärarens årskrift*, tidskriften *Språkvård* och kapitel i språkvårdslitteratur, alltså periodika och böcker. En del inlägg återfinns förstås i dagspressen. Utöver de texter som analyseras här finns under perioden också en mängd språkspalter som besvarar läsarfrågor om *de/dem/dom*. Dessa är som regel kortfattade och ger handfasta råd för stunden snarare än att argumentera för eller emot mer grundläggande principer, varför de inte har kommit att inkluderas i den här undersökningen.

I det nyare materialet från 2016, som bara delvis finns registrerat i Språkrådets arkiv, har vi i stället följt debatten och samlat in materialet i takt med att det har publicerats. För att försäkra oss om att nutida tidningstexter skulle bli tillräckligt representerade använde vi oss dessutom av mediearkivet Retriever. Vi vet att diskussionen under 2016 även fördes på många andra håll – dels i andra medier som tv och radio (bland annat gavs frågan stort utrymme i Aktuellt samma kväll som debattperiodens utlösande artikel publicerades), dels i sociala medier som Twitter och Facebook. Vi har dock valt att i huvudsak avgränsa materialet till det som publicerats offentligt i skrift i dagstidningar, vilket i första hand är ett sätt att göra materialet hanterligt, men också att avgränsa till den vad man kan anta mer seriösa debatt som har genomgått någon form av redaktionell granskning. I några fall har vi dock valt att kommentera även andra texter från t.ex. Facebooktrådar och nyhetsartiklar där t.ex. språkvetare får uttala sig. Det går inte att veta hur heltäckande materialet från de olika perioderna är, men

---

2 Det har förstås förekommit texter som har tagit ställning i *de/dem/dom*-frågan mellan de båda debattperioderna. Särskilt tänker vi då på Olle Josephsons språkspalt i Svenska Dagbladet 29/11 2010 och Lisa Holms språkspalt i samma tidning 24/8 2014. Eftersom de inte utlöser eller tydligt ingår i någon (explicitjord) debattkedja ingår de emellertid inte i det undersökta materialet.

troligen utgör de en försvarlig andel av de texter som varit i omlopp genom åren, och är tillräckligt representativa för samtalet för att utgöra en rimlig grund för analys.

Det analyserade materialet omfattar 43 texter. Texterna fördelar sig naturligt i två sektioner: en textkedja som löper främst under 1970-talet och avslutas i mitten av 1980-talet, och en textkedja som produceras under en intensiv period hösten 2016. En översikt över materialet, texternas upphovspersoner, publiceringskanal och skribentens roll återges i tabell 1. En fullständig bibliografisk sammanställning av materialet återfinns längst bak i artikeln.

Tabell 1. *Material.*

Upphovsperson	År/datum	Publicering	Roll
Nathanael Beckman	1904/1916/ 1935 med flera utgåvor	<i>Svensk språklära för den högre elementarundervisningen</i>	professor i svenska språket
Gösta Bergman	1962	<i>Rätt och fel i språket</i>	språkvårdare
Nils Uthorn	1970	Svenskläraryrskriftens årsskrift	svensklärare
Bertil Molde	1971	Språkvård	språkvårdare
Sven Pihlström	1972	Svenskläraryrskriftens årsskrift	gymnasielektor i svenska
Alvar Ellegård	1972	Dagens Nyheter	professor i engelska
Björn Collinder	1973	Dagens Nyheter	professor i finskugriska språk
Alvar Ellegård	1973	Dagens Nyheter	professor i engelska
Erik Wellander	1973	<i>Riktig svenska</i>	professor i tyska
Carl-Ivar Ståhle	1976	<i>Vad händer i svenska språket</i>	professor i nordiska språk
Lennart Elmevik	1977	MINS 2	professor i nordiska språk
Bertil Molde	1980	Språkvård	språkvårdare
Gunnel Persson & Thore Pettersson	1984	Svenskläraren	svensklärare
Lars Conon	1985	Svenskläraren	svensklärare
Gun Widmark & Catharina Grünbaum	1985	Svenskläraren	professor i svenska; språkvårdare
Katharina Hallencreutz	1985	Svenskläraren	forskare
Nils Uthorn	1985	Svenskläraren	svensklärare
Staffan Hellberg	1985	Svenskläraren	forskare
Håkan Franck	1985	Svenskläraren	<i>okänt</i>
Mikael Reuter	1985	Svenskläraren	språkvårdare
Henrik Birkebo	22 okt 2016	Svenska Dagbladet	gymnasielärare i svenska och engelska
Maria Ludvigsson	23 okt 2016	Svenska Dagbladet	ledarskribent
Peter Alestig	24 okt 2016	Svenska Dagbladet	nyhetsartikel
”Henrik”	25 okt 2016	Metro	insändarskribent

Jesper Ericson	25 okt 2016	Barometern	nyhetschef
Anders Q Björkman	26 okt 2016	Svenska Dagbladet	biträdande kulturchef
Henrik Bredberg	27 okt 2016	Nordvästra Skånes Tidningar	ledarskribent
Björn Svensson	28 okt 2016	Smålandsposten	insändarskribent
Malte Persson	28 okt 2016	Expressen	kulturskribent
Peter Kadhammar	29 okt 2016	Aftonbladet	journalist
Olle Josephson	29 okt 2016	Svenska Dagbladet	professor i nordiska språk
Lars-Gunnar Andersson	29 okt 2016	Göteborgsposten	professor i modern svenska
Aleksandra Boscanin	30 okt 2016	Göteborgsposten	ledarskribent
Maria Näslund	30 okt 2016	Göteborgsposten	kulturskribent
Patrik Hadenius	30 okt 2016	Dagens Nyheter	chefredaktör Språktidningen
Henrik Bredberg	1 nov 2016	Helsingborgs dagblad, Landskronaposten	ledarskribent
Olle Josephson	6 nov 2016	Svenska Dagbladet	professor i nordiska språk
Claes Thulin	6 nov 2016	Kvällsposten	insändarskribent
Bo Löfvendahl	13 nov 2016	Svenska Dagbladet	språkspaltsskribent
Patrik Hadenius	16 nov 2016	Språktidningen	chefredaktör Språktidningen
Henrik Scheutz	16 nov 2016	Landskronaposten, Aftonbladet, Helsingborgs Dagblad	insändarskribent
Ingrid H Fredriksson	24 nov 2016	Sydsvenskan	mediespråkvårdare
Olle Josephson	29 nov 2016	Svenska Dagbladet	professor i nordiska språk

Teori och analysmodell

Begreppet språkideologi fäster fokus på föreställningar om språk ("vi kan identifiera något sådant som gotländska") och de känslor som språk väcker ("gotländska är gulligt"). Begreppet förser oss med en länk mellan språket och sociala former och strukturer, vilket även t.ex. den kritiska diskursanalysen eller språksociologin gör (Piller 2015: 2f.). Skillnaden är att språkideologier tydligare kopplar ihop föreställningar om språk med föreställningar om de personer som använder språket på ett visst sätt. Språkliga skillnader tas då som intäkt för att upprätthålla sociala skillnader. På så sätt kan språkideologier utnyttjas av grupper med högre status för att motivera social ojämlikhet (Piller 2015: 7). Det handlar alltså om att genom att ha en ideologi för språkets distribution också upprätthålla en distribution för sociala kategoriseringar, där frågor om makt, privilegier, samt över- och underordning kommer till uttryck. Språkideologier är således inte bara intressanta i sig själva, utan också för att synliggöra olika former av social organisation (Silverstein 1979; Piller 2016). Språkideologi är ett begrepp som i Sverige framförallt använts i studier om språkpolitiska statusvårdsdiskussioner (Milani 2007, 2008, 2010; Stroud 2004; Karlander 2017; Karlsson & Karlsson 2019). Diskussioner om ord- och grammatikrelaterade språkvårdsfrågor har undersökts i mindre utsträckning och sällan kopplats till språkideologi som fenomen (men se t.ex. Lind Palicki 2015).

Det studierna av språkideologi sätter fingret på är således de länkar som beskriver en viss språklig varietet som underordnad eller mindre gångbar än en annan. Underordningen kan bara förstås i relation till de människor som har tillägnat sig den varietet och den status de människorna har (jfr Piller 2015: 5). Att standardsvenska ses som den varietet som ger mest framgångar i samhället om man mäter i pengar och makt, är alltså kopplat till de privilegier som de människor som behärskar den varietet har nu och har haft historiskt. Det är förstås inte självklart att det även i framtiden är denna varietet som bäst lämpar sig för skolan, det offentliga samtalet, media, rättsväsendet eller anställningar. Värderingarna som omger standardsvenskan kan förstås genom det som inom språkplanerings- och språkideologiforskningen kallas *språket som problem*, *språket som rättighet* och *språket som resurs* (Hult & Hornberger 2016). När standardsvenskan sätts upp som den varietet som anses ge tillgång till såväl skolframgång som samhällets resurser blir variation ett *problem* som behöver elimineras. Målet blir en standard som bara har en röst, utan tydliga inslag från varieteter som associeras med språkliga minoriteter som andraspråkstalare, dialektalare eller, för den delen, unga. En del i den strävan är att uppnå en standard som inte innehåller parallella formsystem. Å andra sidan kan standardspråket då också konstrueras som något som är vars och ens rättighet; eftersom standardspråket är det som ger en nyckel till samhällets viktigare funktioner kan språklig ojämlikhet leda till samhällslig ojämlikhet. Vars och ens rätt att tillägna sig ett språk som är gångbart i samhället kommer i förgrunden. I debatter om språkfrågor blir språkliga repertoarer symboler för vem som *inkluderas* i en språklig gemenskap och vem som *exkluderas*, vems språk som tillskrivs *legitimitet* och vems som tillskrivs *illegitimitet* (Hult & Hornberger 2016; Piller 2016: 62). Språk kan lätt komma att framställas som ett neutralt sätt att klassificera individer: ”Language is ideally suited as a marker of distinction because unlike most other key bases for social stratification (e.g. class, gender, race) it is relatively fluid and – seemingly – not inscribed in the body” (Piller 2016: 62).

Ett sätt att komma åt vilka ideologier som ligger bakom diskussionerna kring en viss språkfråga är att granska de diskurser som aktualiseras i texter och samtal i ämnet och de aktörer som deltar. Ett ramverk för att förstå diskurser kring just frågor som har med stavning, ortografi och liknande att göra har föreslagits av Christina Eira (1998). Eiras ramverk är dels konceptuellt, dels testat på de ortografidebatter hon studerat. Ramverket har också använts för att analysera den nystavningsdebatt som försiggick i det tysktalande området under 1990-talet (Johnson 2005, 2009) och framväxande stavningsnormer i ursprungsspråk i Alaska (Stebbins 2001). Eira identifierar ett antal diskurser som tenderar att återfinnas i debatter kring ortografi och stavning:

1. Den *vetenskapliga diskursen*, som kännetecknas av argument utifrån språkvetenskaplig analys och förhållandet fonem–grafem.
2. Den *politiska diskursen*, som är fokuserad på enhet, fortlevnad och att definiera den egna gruppens särart genom inkludering och exkludering i förhållande till andra grupper.
3. Den *historiska diskursen*, som argumenterar för kulturell kontinuitet genom stavning.
4. Den *pedagogiska diskursen*, som prioriterar att ett skrivsätt ska vara lätt att tillägna sig.
5. Den *teknologiska diskursen*, som tar sig an ett skrivsätts lämplighet i förhållande till de rådande teknologiska förutsättningarna för skriftmedierad kommunikation.

Den vetenskapliga diskursen används ofta av professionella språkvetare och språkvårdare och karakteriseras av det som ibland benämns som systemargument. Traditionellt har den haft en privilegierad och dominant status i västvärldens debatter, så pass att den har setts som den ”naturliga”. Den politiska diskursen har sina rötter i tanken att social inkludering och exkludering av grupper eller individer kan indexeras av ortografiska praktiker och värden på så sätt att nationella och kulturella gränser konstrueras och upprätthålls. En debattör kan också ha en huvudtes om att språklig förändring är något icke önskvärt, och sällar sig då till den historiska diskursen. Det kan i sig betyda att debattören till stor del fokuserar på de argument som handlar om att bevara språkliga former för att det ska finnas kontinuitet och stabilitet i språket eller att hen fäster vikt vid att äldre litteratur ska vara tillgänglig. Ibland finns argumenten på en mer subtil nivå där det tas för givet att den gällande ordningen är den som är den rätta och att förändring därför per se förknippas med försämring. Typiska argument i den historiska diskursen är t.ex. att en övergång till *dom* innebär ett stort ingrepp i skriftbilden. Den pedagogiska diskursen kretsar primärt kring hur ett skrivsätt är lätt att lära, och förekommer därför ofta i debatter om litteracitet och skola mer generellt. Förespråkare i den diskursen (i typfallet lärare) hävdar ofta att konsekvens och enhetlighet i ortografin är en förutsättning för att tillägnandet ska gå lätt. Variation ses alltså som en börda för dem som ska lära sig språket. Den teknologiska diskursen rör sig ofta kring alfabetiseringsfrågor, som vilka teckensystem som lämpar sig för ett visst språks stavningsbehov men som också ska göra teknologier som tryckning, datorer och sociala medier tillgängliga för språket i fråga.

Även andra diskurser förekommer men är ofta inte lika framträdande. En sådan är den *religiösa diskursen*, som behandlar framförallt skriftsystem som kommit att betraktas som heliga och därmed rena och högtstående; ”religiös” kan vara såväl bokstavligt som bildligt. Vi behandlar inte den religiösa diskursen här, eftersom inget i den svenska debatten motsvarar Eiras definition. Däremot skulle man kunna se upphöjandet av den litterära

kanon, och särskilt av vissa författarskap, som en kvasireligiös diskurs. Legitimering av variation genom hänvisning till upphöjda författare är inte helt ovanligt för språkvården. August Strindbergs författarskap ett exempel på detta. Kan en variation återfinnas hos Strindberg tar det ofta udden av en kritisk diskussion. *Att*-strykning efter kommer är ett sådant exempel. I en anglosaxisk språkvårdskurs tillskrivs gärna William Shakespeare en sådan status, men även Jane Austen. I den här studien har vi emellertid valt att behandla hänvisningar till litterära förebilder som historisk diskurs, eftersom texternas och läsarnas relativa förhållande på en tidslinje är vad som är centralt.

Beroende på vilken diskurs man representerar kommer olika grupper att legitimera och rationalisera frågan om ortografi. Johnson (2005, 2009) tar upp den tyska harmonieringen av ortografin som har en vetenskaplig diskurs och som kommer från de lingvister som har arbetat med den. Motståndarnas argument kommer däremot från den historiska diskursen med fokus på ortografins värde för den kulturella kontinuiteten kombinerat med sekulära dimensioner från en religiös diskurs, där t.ex. vissa författarskap kan ges en status som närmast är att likställa med religiösa texters. Oenighet och hätsk debatt, menar Eira, uppstår när debattörerna hämtar sina argument från olika diskurser; den som argumenterar utifrån en politisk diskurs accepterar inte självklart ett motargument ur den vetenskapliga diskursen som giltigt, osv. (1998: 174). I verkligheten är det inte alldeles vattentäta skott mellan de olika diskurserna.

Men konflikten behöver inte vara bara *mellan* olika diskurser, utan förekommer även *inom* en diskurs där oenigheter råder, t.ex. om sättet som en förändring ska ske på. Ingen av grupperingarna behöver ifrågasätta behovet av en standardiserad form per se, utan båda sidor kan upprätthålla den standardiserade ortografins status som ett normalt, naturligt och ofrånkomligt språkligt faktum.

Analys

Vi diskuterar i det följande debattperioderna tematiserade efter de huvudsakliga diskurser som presenterats ovan (Eira 1998; Johnsson 2005, 2009).

Vi kommenterar även de aktörer som deltagit och hur de positionerar sig. Även de textinterna aktörerna – de grupper av människor som omtalas i texterna – är av vikt för analysen. Det är de referenter som i texten görs ansvariga för problem och lösningar, eller vars språk skribenten uttalar sig om. Här framträder grupper som lärare, elever och journalister men också en del andra. Eftersom de textinterna aktörerna är så tätt kopplade till diskurserna, kommer vi att löpande kommentera vilka dessa är i texterna.

Debatten fram till 1986

Aktörerna

Den tidiga debatten har inget tydligt startskott. Snarare är det ett par olika startpunkter som efterhand vävs samman och kommer att utgöra olika inriktningar i en gemensam debatt. I vårt material har vi samlat in 20 texter från den äldre perioden.

Av de 19 skribenterna är 5 lärare och resten språkforskare och språkvårdare. Av dessa är 15 män och 4 kvinnor. Den debatt som går att spåra drivs alltså i första hand utifrån lärares och språkvetares perspektiv.

Under den här perioden är det flera aspekter av valet mellan *de/dem/dom* som står i fokus. Dels finns det en långdragen diskussion om valet av *de* och *dem* i den syntaktiska kontexten *preposition+[dom]+relativsats*, en problematik som uppmärksammas redan av Beckman 1904. Dels pågår under 1960- och 1970-talet en diskussion kring om man möjligen bör arbeta för ett mer omfattande närmande mellan talspråk och skriftspråk. Till den här diskussionen hör också variation av typen *nån/någon*, *ska/skall* och *mej/mig*. Men under den här perioden hör också det standardiserade talspråket, framförallt i formellare talararter, till det som diskuteras av språkvårdsintresserade. Att det lilla ordet [dom] omfattas av flera olika språkvårdsfrågor som är aktuella under perioden leder till att vad som skulle ha kunnat vara flera helt separata diskussioner överlappar, vilket i sig bidrar till de tämligen omfattande diskussionerna.

Diskurserna

Den vetenskapliga diskursen

I den vetenskapliga diskursen intresserar sig debattörerna framförallt för vad som är rätt och riktigt för språket i sig. Man intresserar sig för grammatik-
alitätsanalyser och förhållandet fonem–grafem. Även argument som rör den regionala utbredningen av en variabel kan höra hit, men är då nära förbundet med politiska argument kring vilken gruppgemenskap som byggs upp och värnas: den lokala identiteten, den nationella eller den supranationella.

Argument som rör förhållandet fonem–grafem är centrala för stavningsdebatter (Eira 1998; Johnson 2005). Vi känner igen från debatten som föregick stavningsreformen 1906 att argument från en språkvetenskaplig gren (t.ex. fonetik) kan ställas mot argument från andra språkvetenskapliga grenar (t.ex. morfologi, etymologi, språkhistoria). Det är alltså inte självklart i svensk stavningsdebatt historiskt att ett nära samband mellan fonem och grafem är att föredra (Teleman 2003). När *dom* som skriftform vägs mot *de* och *dem* är det framförallt *de* som vållar problem: Vems uttal är det som ska bli vägledande? Om man låter det mellansvenska regionaluttal sätta agendan för skriften, marginaliseras då inte andra regioners uttal, framförallt syd- och västsvenscars samt finlandssvenscars (Uthorn 1970; Molde 1971)?

Vad som är uttalet är alltså inte så lätt att avgöra, menar de debattörer som försvarar *de/dem*. De som argumenterar för ett närmande mellan tal och skrift anför argument som att svenskans stora formrikedom (*di, de, dem, dom*) motverkar snarare än gynnar språkets funktionalitet (Pihlström 1972).

En annan typ av argument ur den vetenskapliga diskursen förs in i debatten med professorn i engelska Alvar Ellegård i en artikel i DN 1972. Han argumenterar för en fullständig övergång till *dom*. Inte eftersom det är svårt att skilja på *de* och *dem*, utan eftersom *dom* är den enda form som finns i svenskarnas inre grammatik. *De* och *dem*, menar han, har de flesta fått lära in som vore det ett främmande språk. När motståndaren, professorn i finskugriska språk Björn Collinder (1973), i en motskrift anför att vissa landsdelars språk faktiskt ännu ger stöd åt distinkta subjekts- och objektsformer invänder Ellegård (1973) att majoritetens språk nog ändå är ett *dom*-språk. Men, fortsätter han, det är inte det som är poängen. Poängen är att den generativa grammatikens språksyn har möjliggjort en förståelse för skillnaden mellan inte bara grammatiken i bruket och den kodifierade grammatiken, utan också en förståelse för den inre grammatiken. Och den, menar Ellegård, gör inte skillnad på subjektsform och objektsform i tredje personens pronomen i plural.

I den vetenskapliga diskursen förs också vad som närmast är att beteckna som en grammatisk fäktningsmatch, där deltagarna framkastar exempel på mer eller mindre svåranalyserade fall av *preposition+[dom]+relativsats*, gärna med kommentarer om hur lätt respektive svårt det är att avgöra att *de* eller *dem* är det självklart riktiga valet. Reformförespråkarna (Ellegård 1973; Pihlström 1972) har en förkärlek för att lyfta fram motståndarnas egna texter eller analyser och visa hur dessa är felaktiga enligt vederbörandes egen modell. Sättet att argumentera har två delar. Dels är det en övning i grammatisk analys som till slut mynnar ut i att Bertil Molde i en artikel i Språkvård (Molde 1980) drar streck i debatten och avgör att såväl *preposition+de+relativsats* som *preposition+dem+relativsats* går att argumentera för men med olika grammatiska analyser. Dels finns det inslag av ad hominem-argumentation och det som Piller (2015) kallar *language shaming*, dvs. att man attackerar motståndarens språkbruk (och analysförmåga) för att delegitimera vederbörande.

Den pedagogiska diskursen

Det tidigaste bidraget till att problematisera [dom] som vi har kunnat spåra uppstår i en pedagogisk läroboksdiskurs, såtillvida att Natanael Beckman verkar vara den första att uppmärksamma att det överhuvudtaget kan finnas ett problem att tala om. Han skriver att "[e]nligt huvudregeln måste det heta t.ex. *Jag måste klandra dem, som göra sitt arbete försumligt*. Häremot felas ofta bl. a. i tidningar" (Beckman 1916: 85, äv. 1935). När Beckman skriver om detta gör han det i en lärobok för den högre elementarundervisningen. Genom att lyfta fram vad han uppfattar som en vanlig felkälla i publika skribenters produktion lyfter han samtidigt ett varnande finger inför de

elever han skriver för. Den som studerar utifrån en lärobok med en sådan skrivning torde uppfatta att tidningarnas språk är ett bristande språk, och att läsaren själv bör anstränga sig för att inte hamna i den kategori som felar. Någon hetsig debatt startar emellertid inte med Beckman.

När skolans praktiker kring förmedling av skriftlig och stilistisk kompetens diskuteras ställs lärares öppning för förändring diskursivt mot elevers rätt till och möjlighet att tillägna sig det språk de förväntas behärska efter skoltiden. Molde (1971) noterar att lärare förhör sig hos språkvårdsauktoriteter om ifall det kanske är dags att bedöma *dom* som korrekt i elevernas texter. Skolans uppgift, menar Molde, är att lära ut ”det svenska skriftspråkets normala ordförråd” (1971: 15), och han menar att det inte är hjälpsamt mot eleverna att acceptera *dom* – tvärtom.

På motsatt sätt argumenterar *dom*-förespråkarna. Gymnasielektorn Sven Pihlström argumenterar för en demokratisering av formfloran i form av införandet av ett enhets-*dom*: ”Erfarenheten visar att ett språkbruk utan förankring i talspråket inte behärskas av mer än de verkligt skrivkunniga – och knappast ens av dem. Svenska folket kommer aldrig att lära sig den rätta användningen av *de*, *dem* så länge man fortsätter att säga *di*, *dom*” (1972: 145). Här finns en underliggande idé om att språkvården skulle kunna – och vilja – påverka inte bara skriftbilden utan även variationen i det talade språket. Till den synen ansluter sig till viss del även Uthorn (1970), Molde (1971) och Ståhle (1976), med den skillnaden att där Pihlström vill försöka påverka uttalsvariationen hos befolkningen i stort stannar de övriga i att vilja kontrollera det vårdade uppläsningssuttalet i teater, predikan och nyhetsuppläsning.

När Ellegård och Collinder går i clinch i DN 1972–1973 gör de det med skoleleverna i fokus. Collinder menar att det finns tämligen behändiga regler för när det ska vara *de* respektive *dem*, och att de flesta borde kunna lära sig *dem* ganska lätt. Ellegård menar att det är just det som är poängen – den som är svensktalande ska inte behöva lära sig regler för sitt eget språk, som vore det ett främmande språk. Med en sådan metod kommer grammatikstudiet att bli destruktivt i stället för att utgöra ett stöd för den egna språkproduktionen. Grammatiken i skolan kan aldrig bli ett stöd, menar Ellegård, ”om ’grammatik’, som alltför ofta i det förflutna, mest ägnas åt att bryta ned ungdomens naturliga grammatik på varje punkt där den råkar komma i konflikt med ett av skolan sanktionerat språkbruk” (1973). Skolan ska inte ersätta den inre, naturliga grammatiken med en konstprodukt som bara de mest bildade hanterar, menar han.

Ungefär samtidigt med Ellegårds och Collinders debatt kommer Erik Wellanders *Riktig svenska* ut i sin fjärde och sista reviderade utgåva. Även han noterar att det verkar finnas en yngre generation som inte säger [di:] och [dom], och som har svårigheter att transponera talets [dom] till *de* och *dem*. Hellre än att se texter fulla av normbrott föreslår Wellander försiktigt att det kanske vore bättre med *dom*, och inte bara i romaner, eftersom många yngre

står ”handfallna” (1973: 34) inför den här utmaningen. Här finns visserligen en bild av en yngre generation som saknar verktygen för att hantera den rådande skriftspråksnormen, men i stället för att framhärda i att försöka förmedla normen till språkbrukare som inte har ett talspråk som stödjer den, väljer han att föreslå att det hellre är normen som bör ändras för att passa språkbrukarna, i enlighet med en princip om vilken sorts variation som är minst störande för läsaren.

Några år senare diskuterar språkprofessorn Carl-Ivar Ståhle talspråksformers existensberättigande i skrift (1976). Han anknyter implicit till Ellegård genom att argumentera att avskaffandet av pluralbøjningen av verb gjorde det möjligt för många att skriva lättare eftersom ”man slapp att vid varje predikatsform aktualisera en regel som inte var fast förankrad i språkmedvetandet” (1976: 206). Han motsätter sig emellertid å det bestämdaste en systemförenkling genom att införa *dom*. Det är, menar han, inga problem att lära sig att hålla isär *de* och *dem*, utom i de fall då det är frågan om att pronomenet följs av en relativsats. Han avstår emellertid från att fullständigt reda ut problemet. Samma inställning har Molde (1980) när han avgör att såväl *de* som *dem* kan väljas när ordet följs av relativsats. Att acceptera att båda formerna är riktiga borde, menar Molde, lösa hela problemet och man borde inte behöva fundera mer på om talspråksformen bör accepteras. Moldes ställningstagande brukar räknas som en brytpunkt i *de/dem/dom*-debatten: det var då språkvården *tillät* såväl *de* som *dem* före relativsats.

Den pedagogiska diskursen aktualiseras ånyo i en argumenterande artikel i *Svenskläraren* 1984. Här anklagar lärarna Gunnel Persson och Thore Pettersson dåvarande Svenska språknämnden för navelskådande och tandlöshet, och vill genom *Svensklärarens* läsekrets påverka vilken norm som lärs ut till skolelever. De avhandlar större delen av den tidigare debatten och avfärdar argumenten som irrelevanta och verklighetsfrämmande. I själva verket, menar de, är den norm som lärs ut i skolan så avlägsen från elevernas eget språk att den är närmast omöjlig att lära sig för merparten av svenskarna. De kräver en reform, nämligen att man ersätter *de/dem* som pronomen med *dom*, men behåller *de* som bestämd artikel. Den här texten publiceras bredvid en artikel om vikten av språkvård i skolan och blir startskottet på vad som kommer att bli ett intensivt sista år i den här debattperioden. Redan i nästföljande nummer publiceras en replik av gymnasielektorn Lars Conon, där vi ser en första antydning till ett försök att undergräva vissa lärares önskan att etablera en *dom*-norm: ”Visst vore det roligt att som svensklärare få släppa taget och låta *dom* passera, och eleverna skulle kanske bli nöjda och glada, åtminstone så länge de gick i skolan” (1985: 28). Conon tar avstånd från argumenten om att *de/dem* inte finns i ungdomarnas egen grammatik: målet är, menar han, att skolan bör sträva efter att bibringa eleverna yrkeslivets krav på att behärska bruksprosans språk. I numret därpå replikerar Gun Widmark och Catharina Grünbaum

(1984) på Persson och Pettersson. De motsätter sig att ungdomars och vad Persson och Pettersson kallar okunniga skribenters språk ska utgöra mall i fråga om utformningen av skriftspråket. Att eleverna inte skulle klara av att reproducera normen motsätter de sig också bestämt, med stöd i bl.a. Katharina Hallencreutz undersökning (1977). Såväl Conon som Widmark och Grünbaum antyder med andra ord att det är lärarnas bekvämlighet det är frågan om när en *dom*-reform kommer på tal, snarare än elevernas förutsättningar eller förmåga.

Debatten intensifieras under 1985. I årets tredje nummer upplåts fem sidor åt repliker, motrepliker och tyckanden. Lärare och namnkunniga språkvetare bidrar och känslorna rasar (Hallencreutz 1985; Uthorn 1985; Hellberg 1985; Reuter 1985), men mycket lite handlar egentligen om sakfrågan, utan inlagorna präglas av ad hominem-angrepp på tidigare debattörers kunskaper och trovärdighet. Ett explicit streck dras i debatten i det fjärde numret 1985, där årets debatt sammanfattas. Konklusionen blir att det är nog mest en attitydfråga; ville både lärare och elever behålla *de/dem* ginge det nog.

Den politiska diskursen

Under den här perioden är den politiska diskursen tämligen central. När Nils Uthorn 1970 argumenterar för en restriktiv hållning gentemot *dom* i tal och skrift anför han visserligen såväl vetenskapliga som teknologiska argument, men det han skriver fram som det mest centrala är gruppstillhörighet. I själva verket argumenterar han inte för en omvårdnad om det svenska språket. Den gemenskap som är central för Uthorn är i stället den nordiska. Han anför att ett fjärmande i uttal och skriftbild mellan danskan, norskan och finlandssvenskan (där *de* vid den tiden uttalas [de:] eller [di:], ibland [dej], men aldrig [dom], enligt Uthorn) å ena sidan och svenskan å andra sidan, kommer att leda till ett splittrande av det gemensamma nordiska modersmålet, och därmed av den nordiska gemenskapen. Ett motstånd mot en spridning av *dom* i såväl uttal som skrift blir alltså ett sätt för Uthorn att vara maximalt inkluderande, och den grupp som värnas är en supranationell gemenskap. Uthorn intresserar sig samtidigt för dialekternas kontinuitet (vilket också knyter an till den historiska diskursen), och värnar därmed också den lokalt avgränsade grupperingen dialekttalare.

Dialekter och skandinavism återkommer som nära sammankopplade argument. I någon mån kan även det som framställs som äldre dialekters [di:]/[dom]-uttal i förhållande till Stockholmsområdets *dom*-uttal sägas anknyta till en politisk diskurs. Många (Uthorn 1970; Collinder 1973; Elmevik 1977 m.fl.) framhåller att [di:]/[dom]-uttalet vid den här tiden är vanligt förekommande i många dialekter. Stockholmsområdet framställs som centrum för spridningen av [dom] (Stähle 1976; Elmevik 1977 m.fl.). Här verkar pågå ett försök att motverka ett osynliggörande av ett dialektalt uttal genom att man motsätter sig påståenden om att alla eller de flesta numera säger [dom] (t.ex. Ellegård 1972). Ett lager i den här

argumentationen är att de regioner som ligger bortanför maktens domäner inkluderas diskursivt i vad ett standardspråk kan omfatta. Ett andra lager är att det framgår av exemplen att det inte är vilken stockholmska som helst som man motsätter sig inflytande ifrån; [dom] verkar framförallt ha hört hemma i den stockholmska som talades i de lägre samhällsskikten, och bland unga (Elmevik 1977: 37). Det är alltså inte så enkelt att man försöker skydda dialektskatten från en Stockholmsnovation. Man försöker skydda den från en *vulgär* Stockholmsnovation.

Den historiska diskursen

Ur den historiska diskursen kommer argument som framförallt handlar om läsarens förhållande till skönlitteraturen. Möjligheten att alls tillgodogöra sig äldre litteratur på rätt sätt för en läsare som inte fått vänja sig vid att se *de/dem* ifrågasätts (Stähle 1976).

Även den rätta upplevelsen av teater, predikan och deklamation som använder sig av texter med *de/dem* diskuteras med argument ur en historisk diskurs. I princip finns här bara argument mot *dom*-uttal. Det blir, menar debattörerna, ett kontinuitetsbrott så väl som ett stilistiskt brott att låta Strindbergs Julie och Jean säga [dom], eller återge bibeltexter med *dom* (Uthorn 1970; Molde 1971). Andra debattörer avfärdar argumentet med att det framförallt är en fråga om vana (Pihlström 1972). Ett mer nyanserat resonemang om stil ur den historiska diskursen står Stähle (1976) för när han resonerar om att hans samtids läsare av litteratur där författaren använt pluralböjning eller en stavning från före 1906, upplever en effekt av högstämndhet som inte var avsedd av författaren. En liknande effekt, menar Stähle, skulle troligen inträda om man gick över till det mer vardagliga *dom* och övergav *de/dem*.

Den teknologiska diskursen

Till skillnad från i den senare debattperioden är den teknologiska diskursen en produktiv plats att hämta sina argument från. Det gäller särskilt i frågor om uttal och tryckekonomi. Uthorn anför att eftersom förenklingar av språket som regel också innebär förkortningar är det märkligt att ordet *de* som historiskt uttalats [di:] ska genomgå en förändringsprocess som leder till det både tyngre och längre uttalet [dom]. En sådan förlängning har också konsekvenser för pressen: ”I tryck – framförallt i rubriksvenskan, där varje millimeter är dyrbar – upptar *dom* ett otillbörligt stort utrymme” (1970:149). Motståndaren Pihlström (1972) använder *Nusvensk frekvensordbok* (Allén 1971) för att räkna ut att en omställning till *dom* skulle leda till en ökning med ett tecken per hundra ord, och tillstår att detta möjligen i förlängningen skulle kunna få konsekvenser.

När [dom]-uttal för *de* debatteras är det ofta utifrån en idé om massmediernas behov av störningsfrihet. Tv och radio, och då särskilt nyhetsrapportering och liknande, behöver präglas av att formen inte drar uppmärksamheten från innehållet, menar debattörer som Uthorn (1970) och

Molde (1971). De menar att sändningar som primärt utgörs av upplästa manus, som nyheter, väder, gudstjänster, poesi och radioteater, gynnas av att inte bära drag av talspråkighet, eftersom det just inte är frågan om spontant talspråk. Här anförs att fler torde reagera mot [dom] än mot [de:] eller [di:].

Debatten 2016

Aktörerna

Debattens startskott var en debattartikel i Svenska Dagbladet den 22 oktober 2016, skriven av gymnasieläraren Henrik Birkebo. Alla som agerar efter det, gör det som svar på hans utspel, och på de artiklar som publiceras efter den. I vårt material har vi samlat 23 texter som alla tydligt deltar i samma debatt och som är publicerade i dagstidningar under den månad som följde.

Av de 23 texter som vi har studerat närmare är bara den inledande skriven av en lärare, 4 är insändare, 13 är skrivna av journalister, ledar- eller kulturskribenter och 6 är skrivna av språkvetare eller språkvårdare. 19 texter är skrivna av män, 4 av kvinnor och en under anonym (manlig) signatur. Värt att notera är alltså att det vanligaste är att den som uttalar sig är en man som gör det i egenskap av tidningsskribent med spaltutrymme att tillgå.

Diskurserna

Den pedagogiska diskursen

Debatten 2016 startar i en huvudsakligen pedagogisk diskurs. Aktören som agerar startskott är svensk- och engelsklärare som handlar på en medial arena, i en av Sveriges största dagstidningar: *Svenska Dagbladet*. Han tar tydligt en pedagogisk position i texten, som en del av ett lärarkollektiv som han framhåller har gemensamma drag. Genom ett generiskt *man* karaktäriseras svensklärare som ett språkligt nyfiket kollektiv: ”Jobbar man som svensklärare på gymnasiet ingår det gärna i ens dna att vara nyfiken på språkliga nybildningar”. Även de aktörer som Birkebo skriver om är en del av den pedagogiska diskursen, nämligen eleverna. Det är deras språkutveckling som ska värnas genom ett skrivsätt som är lätt att tillägna sig.

Argumenten är komna ur den pedagogiska diskursen. Birkebo menar att numera är det för svårt för eleverna att lära sig distinktionen, trots återkommande undervisning i ämnet:

Själv har jag hela tiden tänkt att det måste gå att lära barn och ungdomar hur de ska skriva. För, i ärlighetens namn, hur svårt kan det vara? Nu tycks dock motvinden för stark, och backen för brant. Man kan tycka om det vad man vill (och själv har jag tyckt väldigt mycket!), men faktum återstår. Det känns som ett förlorat slag.

Han menar att man därför bör agera pragmatiskt och ”inte göra det svårare i onödan för så många som möjligt att kunna uttrycka sig enkelt och begripligt”.

Reaktionerna låter inte vänta på sig, varken från läsare eller andra skribenter. Svaren präglas både av samma och av andra diskurser. Den pedagogiska diskursen kommer till uttryck i de aktörer som finns i texterna, men också i argumenten.

Den tydligaste interna aktören är eleven medan den vanligaste skribenten är journalist eller annan tidningsskribent. I många texter är det alltså skribenter som inte själva kommer från en pedagogisk verksamhet, som uttalar sig om den pedagogiska verksamheten och vad elever *kan*, *vill* och *förmår* – eller kanske främst vad de *inte* vill eller kan. Bredberg tycker att det är en fråga om elever ”vill klara sig någorlunda i livet” (2016a) och den intervjuade språkvetaren Lars Melin uttalar sig tvärsäkert om att det bara är ”dumheter” att eleverna inte kan lära sig. Frågan, menar han, är om de *vill*: ”Och jag kan föreställa mig att elever har väldigt låg motivation kring detta” (Alestig 2016).

Många avfärdar Birkebos argument med att det är att ge upp för lätt, och att det är ett uttryck för – någon annans – lättja. I *Barometern* avfärdar nyhetschefen Jesper Ericson Birkebos åsikt som ”ren och skär kapitulation” (Ericson 2016). Han rör sig inom en pedagogisk arena genom att vända sig direkt till ”dig som fortfarande går i skolan” men hämtar argumenten och omvärldsanalysen från en politisk diskurs när han definierar den egna gruppens – journalistens – särart genom att lyfta fram vikten av att skriva korrekt med hänsyn till journalistisk trovärdighet: ”Om skribenten inte ens bemödar sig med att skriva rätt, hur är det då med faktakollen?” Han menar att det är symptomatiskt för hur vi hanterar svårigheter i dag – ”i stället för att öka ansträngningarna, ändrar vi reglerna. När det blir tufft och motigt, sjunker kraven” (Bredberg 2016). Vilka som ingår i *vi*, eller vems krav på vem som sjunker förblir oklart. Även läsare fokuserar på andras påstådda lättja. Läsare reagerar mot de pedagogiska argument som Birkebo målar upp och argumenterar tillbaka inom samma pedagogiska diskurs. En läsare skriver: ”Jag personligen har skitsvårt för åttans tabell. Jag tycker att vi slopar den också” (Alestig 2016).

Men även de som är för en reform värnar elever i första hand och rör sig inom den pedagogiska arenan. Olle Josephson ser bredare än bara till skolans elever och ser även andra språkbrukare. ”Svensklärare, journalister, förlagsredaktörer och utredare ska inte behöva belastas med satslösning och formgrubbel inför ett så högfrekvent ord. De har viktigare saker att tänka på” (Josephson 2016a). Han anknyter till den pedagogiska språkvårdsdiskurs som säger att svenskan ska vara ”lätt att använda, lätt att lära och lätt att förstå”.

Det allra största ansvaret för att problemet ska lösas läggs alltså på eleverna, som inte vill eller kan lära sig, som inte har tillräckliga ambitioner

eller förmågor. Men även lärare är en viktig aktör i texterna. Ansvar läggs ibland på lärare på ett explicit vis: ”Det är verkligen beklämmande att det gått så långt att lärare börjar ge upp” (Scheutz 2016). Lärarnas insats förpackas ofta i ordalag om att de har *förlorat slaget, gett upp, kapitulerat*, och att förslaget *andas uppgivenhet*. Ibland förekommer skolan explicit som aktör, samtidigt som ett vagt *vi* görs ansvariga för att lära ut grammatiska regler: ”Det är möjligtvis inte skolans uppgift att då lägga extra krut på just detta? [...] Bra idé! Vi lär ut de grammatiska reglerna i vårt språk” (Näslund 2016). Vanligt förekommande är också en bedömning av de krav som finns: ”Men slaget är inte förlorat förrän kraven på eleverna *sänks*. För vad får vi för skola – och för samhälle – om lärarna drar sig för att lära ut sådant som är ’svårt’? Om inte ens lärarna tror på elevernas förmåga att tillägna sig en viss kunskap, hur ska ungdomarna själva göra det?” (Boscanin 2016). Men ofta läggs ansvaret på lärarna på ett mer implicit sätt, inlindat i aktörslösa nominaliseringar, infinitivfraser och passiveringar: ”Det är tydligen omöjligt *att lära* eleverna skillnaden i betydelse. *Överseende* med kunskapsbrist är inte rätt lösning. Om en nödvändig färdighet, som att behärska sitt språk, *bedöms* vara för svår *att ta till sig löses* det inte genom *överseende* med felaktigheter” (Svensson 2016, vår kursiv).

Den pedagogiska diskursen synliggörs på båda sidor i debatten, och lärares bild av elevers kunskap och kapacitet ställs mot aktörer som uttalar sig om elevers vilja och förmåga, utan att – vad man kan anta – ha någon djupare inblick i lärares vardag, kunskap och erfarenhet. Symptomatiskt är också att samtliga skribenter uttalar sig om någon annans språk, samtidigt som ansvaret för att forma denna andras språk också läggs någon annanstans. Skribenter uttalar sig aldrig om sitt eget språk, och ingen som själv har svårighet med att skilja på *de* och *dem* uttalar sig.

Den historiska diskursen

Debattstartaren Birkebo positionerar sig även inom den historiska diskursen genom medvetenhet om vad som omgärdar problemet: ”På samma gång är man dock också en fanbärare åt den klassiska bildningen och de överenskomna språkliga konventionerna”. Birkebo skriver in sig i en historiskt medveten diskurs, även genom att ställa det egna *dom-reformförslaget* i relation till andra historiska förändringar: *hens* införande och de plurala verbformernas avskaffande.

Många av de skribenter som reagerar positionerar sig inom en i huvudsak historisk diskurs. Skribenterna hävdar att språket *förenklas, förfaller, blir fattigare* och det finns något som *försvinner* eller *tas bort* eller *avskaffas*. Svenska Dagbladets journalist Anders Q Björkman argumenterar: ”Jag vill hävda att språket – rent objektivt – faktiskt kan bli fattigare när det förenklas genom att grammatiska finesser avskaffas. I sådana bortrationaliseringar försvinner trots allt nyanser och alternativa möjligheter att uttrycka sig på” (Björkman 2016). Det är en vanlig bild även i andra texter: ”Det språkliga

förfallet har accelererat” (Kadhammar 2016), ”På sikt kommer då språket att urholkas genom fler förenklingar” (Svensson 2016) osv.

Även de som är för en reform talar om språkets förändring men gör en annan analys. Förändringen i skriftbilden analyseras: ”Konsekvent dombruk vore enkelt för skribenterna men ett stort ingrepp. Alla texter tillkomna före reformen bleve patinerade” (Josephson 2016c). I stället lyfts fram att det blir alltmer förlegat att upprätthålla skillnaden (Josephson 2016b)

Den historiska diskursen gör sig även gällande som en medvetenhet om språkets föränderlighet: ”jag förstår att språket ständigt utvecklas och förändras. Det är en naturlig process, och om en generation eller två tittar man säkert fascinerat tillbaka på gamla texter med de (häpp!) gammalmodiga formerna ’de’ och ’dem’” (Näslund 2016: 56), och Bredberg skriver att ”Jag är inte emot språkliberalister och älskar att språket utvecklas” samtidigt som just *denna* förändring *just nu* inte är önskvärd: ”Men just de och dem har fortfarande en stor betydelse när det gäller klarhet och tydlighet i språket” (Ericson 2016).

Ett återkommande förgivettagande, som korrelerar med den historiska diskursen, är tidsaspekten, oavsett vilken hållning man i övrigt har. Det här är en variation som har *seglat upp*, *kommit nu*, *dykt upp nu* etc. Genom uttryck som *i dag*, *numera*, *nuförtiden*, ”stympta inte svenskan ytterligare”, målas en bild upp av att det rör sig om ett tidigare enhetligt bruk som nu (alltid efter det att man själv gick i skolan) börjat förändras. Att anlägga en tidsaspekt som målar upp en bild av något enhetligt som börjat förändras är återkommande i flera språkvårdsfrågor, som t.ex. den om adjektivens sexusböjning (Bylin 2016), och stämmer bara delvis med verkligheten. Utmärkande för den typen av språkriktighetsfrågor är oftast att de präglats av mycket lång tid av variationstillstånd.

Den historiska diskursen synliggörs också i de argument där det anges *vad* som anses gå förlorat vid en reform. Få skribenter tar upp det explicit men de som gör det nämner framförallt *precision*, *nyanser*, *funktion* och *struktur*. ”Ord och grammatiska regler ger precision och struktur åt språket. Förenklar inläringen. Därför borde Sverige inte överge ’de’ och ’dem’. [...] Språket behöver sina nyanser” (Ericson 2016). ”I sådana bortrationaliseringar försvinner trots allt nyanser och alternativa möjligheter att uttrycka sig på” (Björkman 2016). ”Kom ihåg att ord och språkregler har en funktion. De ger språket precision och struktur” (Bredberg 2016a). Att en *dom*-reform på intet sätt tar bort varken regler eller struktur utan enbart ändrar till en annan struktur verkar faktiskt inte ha föresvävat någon av skribenterna, till skillnad från i den äldre debatten.

Den politiska diskursen

Den politiska diskursen märks främst i valet av de aktörer som omtalas i texterna och hur det skrivs om dem. Mer eller mindre explicit görs grupperingar av textinterna aktörer, där grupper tillskrivs en viss typ av

språk, språkliga problem eller där språkliga former används som proxy för mänskliga egenskaper.

Upprätthållandet av den egna gruppens språk görs märkbart ofta genom att värna om andra gruppers tillgång till den egna gruppens språk. ”Den andra gruppen”, vars språk ska utvecklas och omdanas till den egna gruppens språk, är i typfallet eleverna, som ofta nämns explicit. Det är en positionering som påfallande ofta konstrueras genom att själva problemet förläggs i skolan, hos både lärare och elever, men den språkliga normen och måttstocken hämtas från den egna gruppens förutsättningar vars språk får stå som mall för den norm och enhetlighet skribenterna vill upprätthålla. Den egna gruppens särart – och status – ska alltså upprätthållas genom det språkliga normsystem som den egna gruppen använder. Genom ett påstående som ”För läsare med normkrav är ett felaktigt pronomenväl en detalj som försvagar uttrycket och stör läsningen” (Fredriksson 2016) är det normen hos den läsare som har ”normkrav” som andra bör förhålla sig till för att inte ”störa”. Just att störa den med en viss norm finns i flera texter från de som vill upprätthålla *de/dem*-distinktionen. När man skriver ”På sikt kommer då språket att urholkas genom förenklingar, så att såväl skriftliga som muntliga meddelanden uppfattas annorlunda av mottagaren” (Svensson 2016), så explicitgörs inte vilken mottagare som kommer att få svårigheter att uppfatta vems språk, men man kan ana att det rör sig om att det är den egna gruppen som kommer att få svårigheter med en för dem icke önskvärd norm.

Föreställningen att de som vill ha en *dom*-reform förespråkar *ingen norm alls* är stark och ofta förgivettagen hos dem som vill behålla ett *de/dem*-system. Ledarskribenten Boscanin skriver ”Det är inte regler som är exkluderande, utan avsaknaden av dem” (Boscanin 2016). Flera citerar Kallifatides som ”talar inte minst för alla de invandrare som *fullt ut* vill tillägna sig ett främmande språk” (Bredberg 2016b). Kallifatides har i sin tur positionerat de vars språk värnas om *de/dem*-systemet slopas: ”Ett språk utan regler är inte ett språk utan ett signalsystem för de invigda”. Att *dom*-reformförespråkarna visst förespråkar regler – men andra regler – är inget som diskuteras.

De som ska värnas när reglerna antas försvinna är de ”som står långt utanför samhället och som behöver språket för att ta sig in” (Boscanin 2016) eller elever med svårigheter: ”Skolan bör inte uppmuntra till nya klassmarkörer genom att A-elever tillägnar sig språkriktighet och B-elever itutas att ett gör-som-du-vill-språk duger” (Bredberg 2016a). I andra fall är de vars språk ska värnas eller de som ska hållas ansvariga, ofta underförstådda i t.ex. passivsatser: ”Svårigheter i att lära sig språk ska övervinnas genom hårt arbete” (Bredberg 2016b).

Den påstådda lättjan hos elever och lärare syns tydligt när problemet läggs hos skolan. Ibland uttrycks den explicit som i ”Låt inte latheten och kortsiktigheten vinna” (Bredberg 2016a) men också i relation till hur det

tidigare har varit: ”Tidigare har man fortsatt att traggla. Har vi ett slappare förhållande till språkregler? Eller är detta en form av samhällscurling?” (”Tyko” 2016).

Bland de som är positiva till en reform görs också grupperingar men de ser delvis annorlunda ut. Josephson tydliggör aktörerna vid två tillfällen i två olika texter: ”Men vi vill befria svensklärare och skribenter från de-dem-grubblrier” (Josephson 2016c). I den andra texten pekas ”Svensklärare, journalister, förlagsredaktörer och utredare” ut som de som inte ska behöva belastas med ”satslösning och formgrubbel” när de ”har viktigare saker att tänka på” (Josephson 2016a).

Bland de textinterna aktörer som pekas ut som de som ska, eller inte ska, starta reformen, märks positioneringar som skapar grupperingar mellan olika typer av språkbrukare. Hadenius är en av de som tydligast pekar ut de aktörer som bör gå i bräsch:

Det behövs bara att någon auktoritet inför *dom*, så kommer fördämningarna att brista. Det blir som när Bror Rexed, generaldirektör på Medicinalstyrelsen, sa *du* år 1967. Han katalyserade det sedan länge uppdämda behovet av att lägga bort titlarna. Folket följde snabbt efter. Om någon vi litar på, en morgontidning till exempel, skulle byta till *dom*, ja, då är dom gamla *de* och *dem* dömda. (Hadenius 2016b)

Lars-Gunnars Andersson tar i sitt resonemang ställning till vem som ska börja förändra sitt språk i en eventuell reform. Särskiljandet av grupperna går mellan ”journalister och författare” och ”etablerade skribenter” å ena sidan, och ”eleverna” å andra sidan. Det är heller inte vilken typ av elev som helst som värnas utan ”De elever som i första hand drabbas är naturligtvis de som inte har välutbildade svenskspråkiga föräldrar som kan bistå med erforderlig assistans”. Han menar att det är en grupp som riskerar ”att bli kanonmat på den språkliga arbetsmarknaden” (Andersson 2016).

Oavsett vilka grupperingar som görs av skribenterna så upprätthålls en gräns mellan den egna gruppens särart och språkliga normer och andra grupper, vilkas språk är det som diskuteras. De språkliga formerna indexerar egenskaper – i typfallet lättja och bristande vilja – hos ”de andra”. På så sätt upprätthålls den egna normens enhetlighet och fortlevnad och den egna gruppens särart och status bevaras. Det är också värt att lägga märke till att nästan ingen av de skribenter som förespråkar en reform själva använder den reform som de förespråkar – inte Birkebo, inte Hadenius³. Ett undantag finns i Olle Josephson som använder formen *de* genomgående genom artikeln.

Den vetenskapliga diskursen

Den vetenskapliga diskursen är inte särskilt framträdande i materialet från 2016. Det är sällan som aktörerna argumenterar utifrån språkvetenskaplig

---

3 Utom i artikelns allra sista mening, som återges ovan.

analys och förhållandet mellan morfem och grafem. Några undantag finns dock. Det är främst de språkvetare som deltar i debatten som ibland enbart konstaterar att det finns en diskrepans mellan tal och skrift: ”alla säger *dom*, medan det offentliga skriftspråket skiljer på *de* och *dem*” (Andersson 2016), och som ibland återger andra undersökningar som analyserat grammatiska distinktioner. Josephson återger Leinonens (2015) studie som fokuserar på dialekterna i Finland i syfte att visa att hänsyn till finlandssvenskt talspråk inte längre är ett argument för att upprätthålla distinktionen mellan *de* och *dem* i skrift. I en längre text tar Josephson också upp konstruktionen *de/m som*, relationen till talspråkets *de* och potentiella alternativformer.

Vanligare är det att analys av språkliga former kopplas till egenskaper hos de språkbrukare som sägs använda dem. Ibland görs detta explicit, som när Josephson slår fast att ”Samhällsklass, ålder och kultursyn” är styrande för olika språkbrukares preferenser, eller när Hadenius kopplar det fortsatta bruket av *de* och *dem* till att ”vi vill visa att vi är bildade” och att använda *dom* är som ”att ha vita tubsockor i sandalerna” (Hadenius 2016a, 2016b). Det finns alltså hos främst språkvetare en språksociologisk medvetenhet, som bygger argument utifrån en vetenskaplig diskurs. Dessa är mer eller mindre uttalat argument för en reform. Det verkar alltså som att de vetenskapliga argumenten aldrig används för att bevara *de/dem*.

Den teknologiska diskursen

En mer undanskymd diskurs som enbart gör sig gällande när det handlar om skälen till att vissa människors språk har förändrats och att en påstådd försämring av språkkänslan har ägt rum är den teknologiska diskursen. Inte sällan ställs tekniken som ansvarig för denna förändring, i kombination med vad tekniken sägs ha konkurrerat ut, t.ex. bokläsande.

Anledningarna som anges till varför förändringen har kommit just nu andas visserligen av den historiska diskursen, där en tydlig förändring har ägt rum i nära tid. Det spekuleras i att det rör sig om ”utrensningen av korrekturläsare och petiga och griniga redaktörer på mellannivå” (Kadhammar 2016) och att det är ”ytterst få som läser böcker” (Scheutz 2016) men framförallt ses digitaliseringen som anledning till försämring. Den beror framförallt på ”en samhällskultur som allt mer cirklar kring internet, emojis, rörliga bilder och allt mindre kring det skrivna ordet” (Kadhammar 2016) och ”förenklandet av språket i kommunikation i sms och på internet” (”Henrik” 2016). Man menar att ”Unga läser så mycket talspråk i skrift i sociala medier att de blir vana vid detta och får svårt när de sedan ska skriva andra texter” (Näslund 2016). Tekniken pekas alltså ut som en tydlig anledning till språklig förändring, men ingenstans görs gällande att språket skulle anpassas efter rådande teknologiska förutsättningar.

Sammanfattning och jämförelse

I den långdragna äldre debatten präglas debattklimatet av att åtminstone de flesta debattörer håller sig med argument från flera diskurser och rankar och värderar dessa sinsemellan. Reformvänliga skribenter accepterar att motståndarnas argument ur den historiska diskursen är riktiga – de värderar bara inte dessa lika högt som ett lätt tillägnat skriftspråk. På samma sätt går reformmotståndarna med på att skriftspråkskonventionen inte erövrats intuitivt utan måste nötas in via regler, men de värderar den insatsen som försumbar jämfört med förlusten av en kontakt med den klassiska litteraturen och dialektalarna. Den äldre debatten präglas också av en uppdelning mellan ett nordistiskt bildningsideal, där den som genomgått svensk skola har en levande relation med såväl grannländerna som den svenska språk- och litteraturhistorien å ena sidan, och å andra sidan en syn på skolan som en plats där elever ska utbildas till att i första hand vara producenter av sakprosatext, inte konsumenter av kulturbärande text. Den pedagogiska diskursen är i någon mån i centrum, för om det inte varit skolans uppgift att förmedla skriftspråksnormen skulle debatten knappast ha varit så livaktig. Men den vetenskapliga och historiska diskursen är också starka under den här perioden. Det är också flera olika grupper som blir föremål för diskussioner om inkludering och exkludering. Dialektalare och finlandssvenskar ställs mot talare av mälardalsk standardsvenska och stadsbor, skolelever ställs mot etablerade skribenter.

I 2016 års debatt är den mest framträdande diskursen den politiska och i viss mån den pedagogiska. Utmärkande för den politiska är att många gränser konstrueras mellan språkbrukare, och att värden tillskrivs de grupperna. En stor del av debatten handlar alltså om inkludering och exkludering. Det som är utmärkande för den pedagogiska diskursen i det här sammanhanget är att aktörerna främst kommer från ett annat sammanhang, men uttalar sig om den pedagogiska diskursen. Den vetenskapliga diskursen är inte särskilt framträdande, vilket är en viktig skillnad jämfört med den tidigare debatten. Inte heller den teknologiska diskursen är framträdande.

Diskussion och slutsatser

Så, vad kan analysen av debatterna visa? Först kan slås fast att det under båda de analyserade perioderna är mest vita män som ges och tar sig talutrymme i offentligheten, även om det är ett resultat utanför undersökningens syfte. Det är dock intressant, speciellt i relation till att majoriteten av svensklärarna och inom det akademiska svenskämnet är kvinnor. Det kan också konstateras att i den nyare debatten är det andra än språkvetare som uttalar sig om språkfrågor, i hög grad journalister, ledarskribenter och andra som har spaltutrymme i tidningarna. I den tidigare debatten är det framförallt språkvetare och lärare som uttalar sig och man kan därför tala om något av en avprofessionalisering. Detta säger antagligen mest något om medielandskapet och dess förändrade villkor men också

något om språkvården och dess status – och kanske något om svensklärares pressade arbetssituation.

I viss mån har debatterna handlat om olika saker. Om den under den tidiga perioden främst rörde sig inom en vetenskaplig diskurs och handlade om talspråksformer så rörde sig debatten under 2016 mycket om olika människors rätt till en standardnorm som kan ge tillträde till en samhällelig gemenskap. Det verkar hänga samman med att debattörer i dag agerar inom en politisk diskurs där frågor om inkludering och exkludering är centrala. *De/dem*-frågan har på så sätt till stor del blivit en symbolfråga som används för att lyfta fram människors rättigheter att ingå i en samhällelig gemenskap, vilket symboliseras av den språkliga gemenskapen. Att behärska en viss språklig variation blir då till ett verktyg för att få tillgång samhälleliga resurser. *De/dem* får på så sätt närmast en shibboleth-funktion som sorterar människor och konstruerar gränser.

Att använda språkliga former som ett sätt att skilja människor från varandra framställs aldrig som problematiskt i diskussionen, utan finns bara som ett underliggande förgivettaget antagande. Standardnormen är den varietet som framstår som den som ger tillgång till både skolframgång, arbetsmarknaden och samhällets resurser, och de som bryter mot den befaras bli ”kanonmat på den språkliga arbetsmarknaden” (Andersson 2016). Det kan jämföras med intervjuer med lärare där samtliga framställer anställningsbrev som exempel på när man kan bli bortvald om man inte behärskar normen (Selin 2008). Det är ett antagande som hos alla debattörer presupponeras och aldrig ifrågasätts. Men det är värt att notera att det oss veterligen inte finns några studier som visar att behärskning av standardvarietet ger bättre tillgång till arbetsmarknaden eller för den delen högre betyg, om man skulle jämföra med enhets-*dom*. Ändå används det som argument för att behålla *de/dem*.

Under båda perioderna är det tydligt att variationen i sig är ett problem som behöver elimineras, eller åtminstone hanteras. Även förespråkare för en reform gör enhetlighet till dygd. Det finns av allt att döma en strävan efter att standarden inte ska innehålla några parallella system, utan allt som avviker blir till ”fel”. Föreställningen om språket som framkommer av analysen, ”variation är dåligt”, ”vi bör ha en enhetlig standard”, kopplas till värden utanför språket som inte har med värden *om* språket att göra, dvs. bruket av icke-standardformer kopplas till de känslor som formerna associeras med. Argumentationen utgår sällan från formerna som sådana – argumenten för den ena eller andra formen är alltså aldrig att den skulle vara svårare att skriva rent tekniskt eller liknande (här finns få undantag där Uthorn framhåller att *de* framför *dom* sparar plats) – utan kopplas till de språkbrukare som använder en oönskad variation. Det går att ana en allmän rädsla för förändring, att förändring i sig är dåligt, vilket kopplas till en historisk diskurs där kontinuitet är självändamål. Men påfallande ofta tillskrivs de språkbrukare som använder former utanför standard egenskaper

som framställs som icke önskvärda: lättja, okunskap, oförmåga. Formerna får därmed ett starkt signalvärde fullt av ideologiska föreställningar av vad som är ”ett bra språk”, men framförallt föreställningar om vad som är eftersträvansvärda egenskaper hos människorna som använder språket. Det kan sammanfattas som att en bra språkbrukare är ambitiös och villig till hårt arbete för att tillägna sig språklig standard, även utan stöd i den egna inre grammatiken.

Det är tydligt att de aktörer som diskuterar problemet själva är just en del av den makt som de påstår att behärskning av standardnormen ger – och får också legitimitet att uttala sig i den positionen. Det ger ett intressant cirkelresonemang. Ingen av debattörerna använder själva någon variation utanför standard (även om Olle Josephson använder den av honom föreslagna enhetsformen *de* genomgående i en artikel) och alla behärskar standardnormen eller har tillgång till den by proxy genom korrekturläsare. Ingen representant från den grupp som använder avvikande variation kommer till tals, utan är endast omnämnda i texterna som några vars språk är ett ”problem”. Det betyder att skribenterna undantagslöst värnar om någon annans språk, någon som varken bett om det eller har fått ge sin version, oavsett om lösningen är reform eller inte. Det som är ”problem” blir på så sätt tydligt kopplat till ”de andra”, och det är symptomatiskt att ingen av skribenterna är orolig för eller värnar om sitt eget språk. De interna aktörer vars språk man värnar om är i stället elevens, lärares, dialekttales och i viss mån andraspråkstaletes. Det är också de som görs ansvariga, påfallande ofta på individnivå, även om ”skolan” är ständigt närvarande.

Att vissa språkliga variantformer mer eller mindre explicit beskrivs som underordnad eller mindre gångbar måste alltså förstås i relation till de människor som har tillägnat sig dem och den status som de människorna har. Den språkliga variationen skapar gränser mellan ”de som kan” och ”de som inte kan”, och egenskaper, status och sociala fenomen länkas till grupperna. Gruppen som genom behärskning av standardnormen uttalar sig om den andra gruppen upprätthåller genom detta också den sociala status som behärskningen medför. Det framstår i vårt material som otänkbart att gruppen ”som inte kan” skulle uttala sig om ”de som kan” eftersom den sociala hierarkin och distributionen inte tillåter det. Språkbrukets överrespektive underordning gör sig tydligt gällande.

Material

- Alestig, Peter (2016), ”Dumheter, klart man kan lära sig de och dem”, *Svenska Dagbladet* 2016.10.24.
- Andersson, Lars-Gunnar (2016), ”Nu är *dom* på gång igen”, *Göteborgsposten* 2016.10.29.
- Beckman, Natanael (1904), (1916), (1935), *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm: Bonnier.

- Bergman, Gösta (1962), *Rätt och fel i språket*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 26. Stockholm: Norstedts.
- Birkebo, Henrik (2016), ”Nu är det dags att slopa *de* och *dem*”, *Dagens Nyheter* 2016.10.22.
- Björkman, Anders Q. (2016), ”Visst blir språket fattigare utan *de* och *dem*”, *Svenska Dagbladet* 2016.10.26.
- Boscanin, Aleksandra (2016), ”Gemensamt språk – gemensamma regler”, *Göteborgs-posten* 2016.10.30.
- Bredberg, Henrik (2016), ”*De* och *dem* och dom. Ord som engagerar läsarna”, *Helsingborgs Dagblad* 2016.11.01.
- Bredberg, Henrik (2016), ”*De* och *dem* som dom? Fattigdom”, *Nordvästra Skånes Tidningar* 2016.10.27.
- Collinder, Björn (1973), ”’*De*’ eller ’dom?’”, *Dagens Nyheter* 1973.01.21.
- Conon, Lars (1985), ”Bruksprosan bör vara mönster”, *Svenskläraren* 29/1, 28–29.
- Ellegård, Alvar (1972), ”Skapa en naturlig grammatik”, *Dagens Nyheter* 1972.12.17.
- Ellegård, Alvar (1973), ”Skolan tvingar på oss en grammatik som ingen av oss helt behärskar”, *Dagens Nyheter* 1973.01.21.
- Elmevik, Lennart (1977), ”En språkvårdsfråga och dess historiska bakgrund”, i Sten Malmström (red), *MINS 2*. Uppsala: Uppsala universitet, s. 33–44.
- Ericson, Jesper (2016), ”Lär er svenska språket, för sjutton”, *Barometern* 2016.10.25.
- Franck, Håkan (1985), ”Om talspråksformer och talspråknormer”, *Svenskläraren* 29/4: 18–21.
- Fredriksson, Ingrid H. (2016), ”*Dem* gör man sig inte av med så lätt”, *Sydsvenskan* 2016.11.24.
- Hadenius, Patrik (2016), ”*De* och *dem* visar din ordbildning”, *Språktidningen* 2016.11.16.
- Hadenius, Patrik (2016), ”*De* och *dem* är snart dömda”, *Dagens Nyheter* 2016.10.30.
- Hallencreutz, Katharina (1985), Utan titel, *Svenskläraren* 29/3: 27.
- Hellberg, Staffan (1985), Utan titel, *Svenskläraren* 29/3, 31.
- ”Henrik” (2016), ”Lärarna – *de* har gett upp att lära *dem*”, *Metro* 2016.10.25.
- Josephson, Olle (2016), ”Det vore en vinst att göra sig av med *dem*”, *Svenska Dagbladet* 2016.10.29.
- Josephson, Olle (2016), ”*De* och *dem* snart borta i finlandssvenskan”, *Svenska Dagbladet* 2016.11.06.
- Josephson, Olle (2016), ”Det vore en vinst att göra sig av med *dem*”, *Svenska Dagbladet* 2016.11.29.
- Kadhammar, Peter (2016), ”Rädda språket från svamlet om normer”, *Aftonbladet* 2016.10.29.
- Ludvigsson, Maria (2016), ”Gamla ideal bär svar på nya frågor”, *Svenska Dagbladet* 2016.10.23.
- Löfvendahl, Bo (2016), ”Redan *Kar de Mumma* använde ’dom’”, *Svenska Dagbladet* 2016.11.13.

- Molde, Bertil (1971), "Dom och andra talspråksformer", *Språkvård* 1971/2: 14–16.
- Molde, Bertil (1980), "Ingen av de som?", *Språkvård* 4/1980: 12–20.
- Näslund, Maria (2016), "Bra idé – vi lär ungarna svensk grammatik!", *Göteborgs-posten* 2016.10.30.
- Persson, Gunnel & Pettersson, Thore (1984), "Mig eller mej, de eller dom? Ett inlägg i debatten om talspråksformer i skrift", *Svenskläraren* 28/5: 20–25.
- Persson, Malte (2016), "Poetens dom", *Expressen* 2016.10.28.
- Pihlström, Sven (1972), "De, di, dem, dom", *Svensklärarnas årsskrift* 72: 144–152.
- Reuter, Mikael (1985), "Dom har fått sin dom", *Svenskläraren* 29/3: 29.
- Scheutz, Henrik (2016), "Vi måste slå vakt om vårt språk", *Landskronaposten* 2016.11.16.
- Ståhle, Carl-Ivar (1976), "Om nyttan med ett skriftspråk", i Inge Jonsson (red), *Vad händer med svenska språket?* Stockholm: Norstedts, s. 200–210.
- Svensson, Björn (2016), "Därför ska vi vårda det svenska språket", *Smålandsposten* 2016.10.28.
- Thulin, Claes (2016), "Repetera grammatiken i stället", *Kvällsposten* 2016.11.06.
- Uthorn, Nils (1970), "Försvinner ordet de", *Svensklärarnas årsskrift* 1970: 147–155.
- Uthorn, Nils (1985), "Färväl till denne, denna, detta, dessa?", *Svenskläraren* 29/3: 30–31.
- Wellander, Erik (1973), *Riktig svenska*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Widmark, Gun & Grünbaum, Catharina (1985), "Svar på tal om talspråksreformer", *Svenskläraren* 29/2: 6–8.

Litteratur

- Allén, Sture (1970), *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bergman, Gösta (1962), *Rätt och fel i språket*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 26. Stockholm: Norstedts.
- Bylin, Maria (2016), "Adjektivböjningens -a och -e. Ett seglivat variationstillstånd", *Språk & stil* NF 26: 69–100.
- Cassirer, Peter (1976), "Formerna av pronomenet *de* i södra Sverige", *Nysvenska studier* 55–56: 251–290.
- Eira, Christina (1998), "Authority and Discourse: Towards a Model for Orthography Selection", *Written Language and Literacy*, 1(2) 1998: 171–224.
- Ewerth, Sten (1978), "Ska dom eller skall de?", *Språkvård* 1978/2: 25–30.
- Ewerth, Sten (1992), "Tidningstexter, om *dom* igen", *Språkvård* 1992/3: 17–19.
- Grünbaum, Catharina (1976), "Språknämndens enkät till svensklärare", *Språkvård* 4: 3–23.
- Grünbaum, Catharina (1982), "Språknämndens enkät till svensklärarna", i Bertil Molde (red), *Tankar om språket*. Stockholm: Esselte, s. 143–161.

- Grünbaum, Catharina (2001), "Domen över dom, de och dem", *Dagens Nyheter* 2001.12.8.
- Hallencreutz, Katharina (1981), "De-dem-dom i svenskt elevspråk", i Kent Larsson (red), *Elevsvenska*. Lund: Studentlitteratur, s. 84–103.
- Hellberg, Staffan (1996), "Någon av de som, kanske ändå", i *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*. Stockholm: Svenska språknämnden, s. 96–102.
- Holm, Lisa (2014), "Skriftspråket moget att införa 'dom'", *Svenska Dagbladet* 2016.11.29.
- Hultman, Tor G. & Margareta Westman (1977), *Gymnasistsvenska*. Skrifter utgivna av Svenskläraryöreningen. Lund: Liber Läromedel.
- Hult, Francis M. & Hornberger, Nancy H. (2016), "Revisiting Orientations in Language Planning: Problem, Right, and Resource as an Analytical Heuristic", *La Revista Bilingüe*, 33(3): 30–49.
- Håkansson, Gisela & Catrin Norrby (2003), "Vad kostar dem?", *Språkvård* 3/2003: 11–16.
- Johnson, Sally (2005), *Spelling trouble? Language, ideology and the reform of German orthography*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Johnson, Sally (2009), "Language Ideology and Spelling Reform: Discourses of Orthography in the Debate over German", i N. Coupland & A. Jaworski (red), *The new sociolinguistics reader*. London: Palgrave Macmillan, s. 378–389.
- Josephson, Olle (2010), "Det finns en utväg ur dem-problemet", *Svenska Dagbladet* 2010.11.29.
- Josephson, Olle (2018), *Språkpolitik*. Stockholm: Morfem.
- Karlander, David (2017), *Authentic Language*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Karlsson, Susanna & Karlsson, Tom S. (2019), "Language policy as 'frozen' ideology: exploring the administrative function in Swedish higher education", *Current Issues in Language Planning*.
- Karlsson, Susanna & Lind Palicki, Lena (2017), "Svensklärares upplevelser av besvärliga språkkriktighetsfrågor", i Emma Sköldbberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red), *Svenskans beskrivning 35*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, s. 93–106.
- Leinonen, Terese (2015), *Talet lever! – Fyra studier i svenskt talspråk i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lind Palicki, Lena & Karlsson, Susanna (2019), "Kan dagens elever verkligen inte skilja på *de* och *dem*? En granskning av elevers formvariation", i Marco Bianchi, David Håkansson, Björn Melander, Linda Pfister, Maria Westman & Carin Östman (red), *Svenskans beskrivning 36*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, s. 131–142.
- Lind Palicki, Lena (2015), "Principer och språksyn i språkvårdens diskussioner – exemplet samkönad", i Mats Landqvist (red), *Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag*. Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola, s. 123–152.

- Mediearkivet Retriever. <https://www.retriever.se/>
- Milani, Tommaso (2007), *Debating Swedish: Language Politics and Ideology in Contemporary Sweden*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Milani, Tommaso (2008), "Language testing and citizenship: A language ideological debate in Sweden", *Language in Society* 37(1): 27–59.
- Milani, Tommaso (2010), "What's in a name? Language ideology and social differentiation in a Swedish print-mediated debate", *Journal of Sociolinguistics* 14: 116–142.
- Norrby, Catrin & Gisela Håkansson (2013), "God Svenska! Attityder till språkliga konstruktioner bland gymnasister och deras lärare", i Björn Bihl, Peter Andersson & Lena Lötmarker (red), *Svenskans beskrivning* 32. Karlstad: Institutionen för språk, litteratur och interkultur, Karlstads universitet, s. 234–243.
- Nyström, Staffan (1979), "Talspråksformer i skrift – en attitydundersökning", *Språkvård* 1979/3: 13–23.
- Piller, Ingrid (2016), *Linguistic Diversity and Social Justice*. New York: Oxford University Press.
- Platzack, Christer (1976), "Hur dom som blir de/dem som", i Lars Svensson, Anne-Marie Wieselgren & Åke Hansson (red), *Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*. Lund: Studentlitteratur, s. 353–361.
- Punkt, komma, frågetecken* (1979). Skrivregler för skolan utgivna av Svenska språknämnden/utarb. av Catharina Grünbaum. Stockholm: Esselte studium.
- Selin, Sofia (2008), *De, dem eller dom? Lärares attityder och elevers kunskaper*. Examensarbete på ämneslärarprogrammet, Göteborgs universitet.
- Silverstein, Michael (1979), "Language structure and linguistic ideology", i R. Clyne, W. Hanks & C. Hofbauer (red), *The elements: a parasession on linguistic units and levels, April 20–21, 1979 including papers from the Conference on Non-Slavic languages in the USSR, April 18, 1979*. Chicago: Chicago Linguistic Society, s. 193–247.
- Stebbins, Tonya N. (2001), "Emergent spelling patterns in Sm'algyax (Tsimshian, British Columbia)", *Written Language and Literacy* 4(2): 163–193.